

Володимир МІЯКОВСЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО І КИРИЛО-МЕФОДІЙСЬКЕ БРАТСТВО

Є багато причин, які привертають увагу вчених до політичної організації українських інтелігентів у сорокових роках минулого століття, відомої під назвою Кирило-Мефодіївського братства.

По-перше, Братство виникло на фоні загальноєвропейського руху того періоду — руху, що проник в усі країни Центральної Європи і вилився у бурхливі події 1848 року. По-друге, ідейні принципи Братства мали незаперечний зв'язок і були явно споріднені з ідейними засадами українських, російських та польських політичних об'єднань, що діяли на Україні до нього. Крім того, існувала тісна ідейна спорідненість між Братством і ліберальним рухом шістдесятих та наступних років. Нарешті, до Братства належало кілька видатних людей свого часу — вчених і письменників, таких, як Тарас Шевченко, Микола Костомаров та Пантелеймон Куліш, що невдовзі стали відомими далеко поза межами своєї батьківщини.

Кирило-Мефодіївське братство було ліквідоване на самому початку свого виникнення й діяльності. Точна дата його створення невідома, але вважають, що Братство діяло не довше як півтора року. За такий короткий час члени Братства не змогли втілити в життя жодного із своїх планів — наприклад, видати популярний часопис для селян та підручники з початкової грамоти. Вони не встигли навіть сформувати до кінця організаційну та ідеологічну структуру свого товариства. Їхні дерзновенні та непересічні ідеї були поховані в архівах слідчої комісії, так і не знайшовши ширшого резонансу серед української громадськості.

Зате стали поширюватися чутки про Братство, і зацікавленість його ідейними принципами почала зростати.

Розслідування діяльності Братства вів 1847 року Третій відділ Канцелярії його імператорської величності. Протоколи слідства містять як заяви звинувачених і свідків, так і кореспонденцію та праці членів Братства, а тому складають найцінніше джерело інформації для вивчення історії організації та взаємин між окремими її членами.¹ До першоджерел слід віднести

¹ Протоколи розслідування справи про Кирило-Мефодіївське братство в Радянському Союзі ще не публікувались так, як це було зроблено з архівами декабристів та Петрашевського. Більша частина свідчень членів Братства була опублікована Грушевським в «Збірнику пам'яті Т. Г. Шевченка» (К., 1915.— С. 101—256) і, окремим виданням, у «Матеріалах до Кирило-Мефодіївського братства», підготовлених Грушевським (К., 1915). Ця публікація базувалась не на оригінальних протоколах слідства, а лише на канцелярських копіях, не завжди повних і точних, що посилались Д. Бібікову, генерал-губернатору Києва, для особистого ознайомлення (далі — М а т е р і а л и). [Сьогодні підготовлене повне видання цих матеріалів.— Ред.]

й спогади, написані згодом Костомаровим і Кулішем. Зокрема Костомаров у своїх писаннях декілька разів згадував про Братство і діяльність Шевченка у ньому.

Якщо не брати до уваги небагатьох статей та інших коротких публікацій про історію організації та роль окремих членів у ній, література про Братство за останні п'ятдесят років зводиться до праць В. Семевського, М. Возняка, З. Гуревича, Й. Голомбека і П. Зайончковського.² Ролі Шевченка у Братстві присвячено багато уваги і в загальних, і в спеціальних дослідженнях про поета. Однак єдиним дослідженням, що ґрунтується на першоджерелах, є праця М. Новицького «Шевченко в протоколах судових засідань 1847 року».³

Кістяк Братства складала одинадцятьоро людей, які стали перед судом і понесли — хто в більшій, а хто в меншій мірі — кару за свою діяльність в організації⁴. Разом з кількома вченими та вчителями до Братства належала українська університетська молодь — вихідці з різних соціальних верств і з різних областей України. Поза тим, у братчиків було широке коло прихильників та близьких друзів, які за своїми ідейними переконаннями становили невід'ємну частину організації. Тут можна згадати Д. Пильчикова і П. Чуйковича — обидва вчителі. Було також декілька осіб, які потрапили під слідство цілком випадково — серед них і відомий слов'янофіл Ф. Чижов.

Незважаючи на те, що між окремими членами існувало велике розходження в інтересах і поглядах, усіх їх турбували три основні питання: слов'янське, яке в тодішніх умовах і згідно з поширеними на той час уявленнями зводилося до суто національної проблеми; соціальне питання, що полягало у вимозі знищення кріпацтва і введення загальної освіти, і політичне питання, яке мало бути розв'язане через створення федерації республік, незалежної від імперських впливів. Усі ідеї Братства опирались на християнських етичних принципах. Це було обов'язком для усіх членів, для Шевченка теж. Уже саме те, що братчики взяли собі за покровителів святих Кирила та Мефодія, перших просвітителів слов'ян, дає підстави вважати, що в програмі організації слов'янське питання мало найбільшу вагу.

Ідея внутрішньої згуртованості та об'єднання всіх слов'ян відповідала романтичним віянням тієї епохи, поширеним у всіх цивілізованих країнах Європи. Романтизм не обходив увагою проявів національного духу — у фольклорі, в релігійних віруваннях тощо. Ідеї єдності слов'ян дошукувались у сивій минувшині слов'янських племен; з цієї ж позиції вивчались історія кожної із слов'янських націй, її мова, література, звичаї, звички та

² Семевский В. Кирилло-Мефодиевское общество, 1846—1847 // Русское богатство. — 1911. — Т. 5, 6; перевидано у: Голос минувшого. — М., 1918. — Т. 10—12; Возняк М. С. Кирилло-Мефодіївське братство. — Львів, 1921; Гуревич З. Молода Україна. До вісімдесятих роковин Кирилло-Мефодіївського братства / Ред. М. Яворський. — Харків, 1928; Gołambek Józef. Bractwo Św. Cyryla i Metodego w Kijowie. — Warszawa, 1936; Зайончковський П. Кирилло-Мефодієвське общество. — М., 1959. Лише праці Семевського і Зайончковського написані на основі оригінальних архівів.

³ Україна. — К., 1925. — Т. 1—2. — С. 51—99.

⁴ Це були Микола Костомаров, Микола Гулак, Василь Білозерський, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Микола Савич і студенти Київського університету — Юрій Андрузький, Опанас Маркович, Олександр Навроцький, Іван Посяда і Олександр Тулуб.

релігійний світогляд. Першими розпочали подібні дослідження чехи Ян Коллар, Павел Шафарик і Вацлав Ганка; з їхніми іменами і пов'язується слов'янське відродження.

Такі події, як поява граматики словенської мови Ернея Копітара (1808), публікація сербських народних пісень Вуком Караджичем (1814—1815), знайдення Ганкою (як згодом з'ясувалося — підробленого) Краледворського рукопису (1817), заснування Чеського музею у Празі (1818), який перетворився у центральне зібрання слов'янських літературних та історичних матеріалів і реліквій, стали віхами, що знаменували зростання зацікавленості славістикою і, зокрема, пробудження інтересу до українських проблем. У кінці двадцятих років минулого століття, а надто в тридцятих роках, Україна переживала літературне відродження, дуже близьке до відродження західних слов'ян. Так, збірка українських народних пісень, надрукована Михайлом Максимовичем у 1827 і 1834 рр.; перша спроба Д. Бантиш-Каменського написати історію України (три видання: 1822, 1830, 1842); відкриття Бодяньським, Кулішем, Костомаровим та іншими нових історичних документів, козацьких літописів; розповсюдження серед української інтелігенції відомого рукопису так званої «Історії Русів» — ці й подібні події постачали все більше й більше даних для порівняння з тим, що вже було відомо про західних та південних слов'ян.

Сприяли всьому цьому і деякі аспекти великодержавної російської ідеології. Офіційна триєдина формула великодержавності включала не лише православ'я і царський абсолютизм, а й фактор «народності». Про зацікавленість уряду в розвитку славістики свідчить діяльність двох російських міністрів народної освіти — адмірала О. Шишкова (1824—1828) і графа С. Уварова (1833—1849). Шишков навіть виношував намір запросити Ганку, Челаковського і Шафарика в Росію для педагогічної та наукової роботи. По суті, впровадження курсу слов'янознавства в Санкт-Петербурзі було наслідком старань Шишкова, а уваровський Університетський Статут 1835 року ввів систематичний курс слов'янознавства в чотирьох університетах — у тому числі і в Харківському. Київський університет, заснований 1834 року (після ліквідації учбових закладів у Вільно та лицю у Кременці внаслідок польського повстання), опинився в особливій ситуації. Уваровський Статут увійшов там у силу лише в 1842 році, та й тоді кафедра слов'янської історії й літератури залишалася ще деякий час вакантною.

Вибір Харкова як центра слов'янознавства був цілком виправданий, оскільки Харків уже з початку століття був осередком культурного життя України. Там розгорнули діяльність такі видатні письменники, як Петро Гулак-Артемівський (1791—1856) та Григорій Квітка-Основ'яненко (1778—1843). Там почали виходити перші літературні часописи — «Український вестник» (1816—1821) і «Український альманах» (1831), а також літературні збірники — «Запорожская старина», видані І. Срезневським (1834—1838), та, згодом, «Сніп» (ред. О. Корсун, 1841) і «Молодик» (І. Бецький, 1843—1844).

Ідеї панславізму, що їх Костомаров приніс у Київ і поширював серед братчиків, були безпосередньо зв'язані з ідеями Ізмаїла Срезневського, який провів три роки у різних слов'янських краях. У тридцяті роки довкола Срезневського групувалися молоді харківські письменники, піонери ук-

раїнського літературного відродження, які заклали так звану харківську школу романтизму, де першу скрипку, без сумніву, грав Костомаров. Срезневський — у той час професор статистики — цікавився історією, етнографією, фольклором, записував народні пісні, історичні легенди й казки для своєї «Запорожской старини». Уродженець Росії, він провів молоді літа в Харкові і став українофілом. 1835 року він опублікував «Український літопис 1640—1657 pp.» як окреме видання «Запорожской старини». Ця праця була повністю присвячена літописам (в уривках) та пісням часів Хмельниччини.

Праці Срезневського становили чималий інтерес для Костомарова, що саме закінчував навчання (1836) у Харківському університеті, де викладачів цієї галузі не було. Тому закономірно, що Костомаров, молодший від Срезневського лише на п'ять років і, так само як він, українофіл, піддався романтичним віянням й ідеалізував минуле України, не сумнівався у достовірності таких джерел, як «Історія Русів» чи «Запорожская старина». Справжнім відкриттям для нього стало те, що між народною творчістю та антропологією українців та народною творчістю й антропологією інших слов'янських народів існує чимало спільного, і це відразу наштовхнуло його на ідею слов'янської єдності. Переконавання, яким важливим джерелом для вивчення минулого, а надто побуту запорозьких козаків є казки й думи, він почерпнув з передмови до «Запорожской старини». Срезневський писав: «Убогість історичних описів козацької минувшини спонукає зацікавленого дослідника шукати інші джерела інформації, і він знаходить для своїх досліджень багате, невичерпне родовище в народних легендах та думах»⁵. Через дев'ять років, у 1843-му, ця думка лягла в основу магістерської дисертації Костомарова на тему «Об историческом значении русской народной поэзии». На захисті дисертації Срезневський був головним офіційним опонентом.

Під впливом Срезневського, заохочуваний ним, Костомаров почав вивчати польську та чеську мови і взявся перекладати українською уривки Краледворського рукопису. Між ними зав'язалася тісна дружба, і від свого друга Костомаров довідався про різке зростання національної самосвідомості слов'ян, про великий ентузіазм у справі слов'янського єднання і невтомне завзяття у вивченні свого національного минулого та в збиранні й обнародуванні фольклору.

Незадовго до свого переїзду з Харкова до Києва Костомаров планував започаткувати, разом із Срезневським та Амвросієм Метлинським, періодичне видання «Записок о Южной России и славянах». У Києві він ознайомив Куліша з цими видавничими планами, які, однак, так ніколи й не здійснилися; Куліш, своєю чергою, намовляв Шевченка приєднатися до них. Передбачалось, що в цьому виданні друкуватимуться не тільки статті із славістики, а й україномовна проза та поезія⁶.

До Києва Костомаров привіз як і цілий набір романтичних ідей Сре-

⁵ Грушевский А. Ранние этнографические работы Н. И. Костомарова.— СПб., 1911.— С. 16—17.

⁶ Лист Куліша до Шевченка від 31 груд. 1844 року // Україна.— 1925.— Т. 1—2.— С. 627.

зневського і його групи — ідей слов'янського ренесансу та єдності, тісно пов'язаних з українським відродженням, — так і власні, переважно історичні, зацікавлення, що на той час стосувалися, в основному, періоду хмельниччини.

Слов'янознавство, як уже зазначалося, ще не було впроваджене у Київському університеті. А саме тепер, з точки зору офіційних кіл, введення його було особливо бажане, оскільки донедавна серед викладачів та студентів переважно більшість становили поляки. Ця перевага частково була послаблена завдяки реорганізації, до якої привело розкриття так званої «змови Конарського» у 1838 році (див. далі). Уваров, державний міністр освіти, зобов'язав університет до проведення «спеціальних» заходів «к исцелению глубокой язвы — взаимной ненависти двух славянских народов».⁷ Уваров тут мав на увазі лише народи російський і польський. Чеське слов'янознавство, з його на той час проросійською орієнтацією, міністра цілком влаштовувало. Отож, навіть не чекаючи затвердження офіційної кафедри чеської мови, в навчальну програму був введений курс чеської мови, що його викладав Кондрат Страшкевич, професор класичної філології⁸. Офіційні плани не передбачали, однак, існування третьої слов'янської нації, а саме української, молоді представники якої почали якраз пов'язувати слов'янознавство з ідеєю національного відродження свого народу.

У Києві Костомаров виявив групу української університетської молоді, що була підготовлена до засвоєння цих нових ідей лекціями Михайла Максимовича. Невдовзі Костомаров став духовним проводирем цієї групи, так само як Срезневський у Харкові. Всі ці юнаки були готові стати прапороносцями Братства святих Кирила та Мефодія. Вони не тільки вивчали слов'янські мови й літератури, а й збирали український етнографічний та фольклорний матеріал для порівняльного аналізу; вони ж писали і вірші по-українському.

«Українська пісня й неписана словесність народу українського натхнули молоді уми в Києві спасенною думкою — видвинути свою націю з темряви», — писав пізніше Куліш⁹, а в своїй автобіографії, надрукованій згодом в «Правді» у Львові, додав: «Християнство та історія слов'ян були тим світлом і теплом, що були їм потрібні для великого сподвижництва»¹⁰.

Ця група молодих людей, разом із студентами-товаришами, відвідувала лекції із слов'янської міфології, які читав Костомаров у 1845 році, на початку своєї викладацької кар'єри. У лекціях він дав порівняльний аналіз язичницьких релігійних вірувань різних слов'янських племен. Він зробив висновок, що «религиозные основания у всех славян были одни, что видно из сходства нынешних народных обрядов, празднеств, поверий

⁷ Владимирский-Буданов М. В. История Императорского Университета Св. Владимира. — К., 1884. — Т. 1. — С. 75.

⁸ Биографический словарь профессоров Императорского Университета Св. Владимира. — К., 1884. — С. 627.

⁹ Куліш П. Хуторна поезія. — Львів, 1882. — С. 7. Тут цит. за кн.: Гуревич З. Молода Україна... — С. 10.

¹⁰ Життя Куліша // Правда. — Львів, 1868. Тут цит. за кн.: Пыпин А., Спасович В. История славянских литератур. — 2-е изд. — СПб., 1861. — Т. 1. — С. 376.

и гаданий; но в частном развитии религия славянская была разнообразна»¹¹.

Це був той рік — 1846, коли Костомаров уклав свої «Книги буття українського народу» — працю, яка згодом мала висловити основні ідеї Братства. Там він приділив велику увагу «слов'янському питанню», присвятивши йому майже повністю другу половину праці. Описуючи історію слов'янської раси, Костомаров ідеалізував певні елементи, вважаючи слов'ян вищою расою у порівнянні з романськими та германськими народами. Відповідно до його схеми, серед слов'янських народів усі були рівними; серед них не було ні королів, ні панів, і «навіть перед тим, як прийняти віру... слов'яни поклонилися одному богові» (строфа 57). Пізніше, однак, через серво власні помилки та гріхи слов'яни потрапили в неволю до германців, турків та татар (строфа 63). Відродження роз'єднаних слов'ян мало здійснюватися під гаслом братерства, під проводом козаків (строфа 76). З-поміж східних слов'ян об'єднавча місія покладалася на Україну. Месіанська ідея історичного призначення України чітко виражена в кінці книжки (строфа 108): «І знову Україна підведеться з могили, і знову кине клич до братів-слов'ян; і почують вони її клич, і піднімуться слов'янські народи...»¹² Отже, навіть у таких визначних учених, як Костомаров, суто наукові проблеми розвитку слов'янознавства поєднувалися із поетичним романтизмом та пишною ідеалізацією минулого та майбутнього.

З-поміж усіх братчиків найбільш близькими один одному за науковими інтересами були Пантелеймон Куліш та Костомаров. Сам Костомаров розповідав, як під час першої їхньої зустрічі в 1844 році обидва з великим задоволенням виявили, що знайомі з одними й тими ж історичними джерелами, на той час ще неопублікованими. Коли вони почали говорити про народні пісні, Куліш показав Костомарову цілий стос записаних текстів¹³. Обидва мали намір стати вченими. У 1846 році Куліш одержав стипендію для поїздки по різних слов'янських країнах. (Поїхати він так і не зміг, бо, коли Братство викрили, був заарештований). Куліша цікавили насамперед українські проблеми, тому ідея слов'янського єднання займала його меншою мірою, ніж інших братчиків. Та все одно він вважав, що його і Шевченкова праця принесе користь справі «української й слов'янської свободи», як він висловився у своїй «Хуторній поезії»¹⁴. Його почуття українського патріотизму було міцним і глибоким; у час діяльності Братства він заявив, що «Україна й українська мова стали святими для нього»¹⁵. Тут Куліш був ближчий у своїх почуттях до Шевченка, з яким познайомився 1843 року, ніж до українофіла Костомарова, який інколи й не знав навіть,

¹¹ Славянская мифология. Сочинение Николая Костомарова. — К., 1847. — С. 105 (записи лекцій, прочитаних в університеті Св. Володимира у другому півріччі 1846 року).

¹² Костомаров М. Книги битія українського народу. — Аугсбург, 1947. — С. 24. Цит. за англ. пер. Б. Янівського: Kostomarov's. Books of Genesis of the Ukrainian People. — New York, 1954 (Research Program on the USSR, mimeographed series, No. 60). Нумерація строк взята з перекладного видання.

¹³ Костомаров Н. И. Литературное наследие. — СПб., 1890. — С. 47.

¹⁴ Гермайзе О. П. Куліш і М. Костомаров як члени Кирило-Мефодіївського Братства // Шевченко та його доба. — К., 1925. — Зб. 1. — С. 54.

¹⁵ Лист П. Куліша до О. Марковича від 14 марта 1846 року // За сто літ. — К., 1927. — Т. 1. — С. 50.

називатися йому українцем чи ні, аж Куліш мусив його переконувати, що він — українець¹⁶.

Хто з братчиків найактивніше підтримував ідею слов'янської єдності — то це Микола Гулак і, насамперед, Василь Білозерський. Гулак приїхав до Києва в 1845 році, по закінченні навчання у Дерпті (Тарту). У Києві Гулак, адвокат за фахом, дуже зацікавився вивченням чеського права. Разом із студентом Посядою він узявся за вивчення чеської мови, а разом з Костомаровим — сербської. З усіх членів Братства лише Гулак і Куліш листувалися з Ганкою, чеським істориком і філологом, який у березні 1846 року прислав Гулаку книжку з чеського права і листа, у якому розповів про свій намір опублікувати давні тексти чеського законодавства. Куліш покладав великі надії на Гулака як на майбутнього вченого й письменника і як на діяльного члена їхнього Братства. Він допоміг Гулакові перебратися до Санкт-Петербурга, де, як гадав, були найбільш сприятливі умови для праці. Костомаров також підтримував тісний зв'язок з Гулаком. Дані, якими володіємо, свідчать про те, що всю організаторську роботу в Братстві вели Костомаров та Гулак, разом із Білозерським. Шевченко ж і Куліш активної участі в ній не брали.

Під час слідства Василь Білозерський сказав, що в університеті «він з великим інтересом читав усе, що стосувалося слов'ян, і в такий спосіб поступово ознайомився з історією, літературою і мовами слов'янських народів».¹⁷ У листі до О. Марковича він висловив велике задоволення від звістки, що Костомаров збирається читати лекції із слов'янської міфології, додавши: «був он добрим і ласкавим, що одкрив мені очі на великі правди»¹⁸.

Вчителюючи в Полтаві, Білозерський працював над дисертацією з історії слов'янських літератур. Костомаров з Навроцьким посилали йому з Києва книжки та журнали на цю тему. Деяку літературу йому вдалося розшукати і в бібліотеці Полтавського військового училища. У листах до братчиків Білозерський багато пише про свою лектуру. Він із захопленням прочитав поему Яна Коллара „Slávy dčera“ — квінтесенцію віри в слов'янську єдність,¹⁹ написав обширні коментарі до однієї статті французького славіста Робера, присвяченої літературному та політичному панславізму.²⁰ Білозерський прагнув згуртувати довкола себе «благородно мислящих людей», які «переведут слова в дело».²¹ Крім того, він намагався пропагувати ідеї братчиків на літературних вечорах, що їх влаштовувала у Полтаві Софія Капніст-Скалон (див. далі), — читав там літературні твори Куліша українською мовою, українські, сербські та чеські народні пісні, уривки з поеми „Slávy dčera“. «Я постараюсь,— писав він Опанасу Марковичу,—

¹⁶ Лист Куліша до Костомарова від 2 трав. 1846 р. // За сто літ.— К., 1928.— Т. 2.— С. 83. Див. мою публікацію там же: Люди сорокових років. Кирило-Мефодіївці в їх листуванні (далі — Листування).

¹⁷ Матеріали.— С. 87.

¹⁸ Листування.— С. 56. Лист від 30 серп. 1846 р.

¹⁹ Білозерський міг читати цей твір у найновішому, розширеному виданні (Будапешт, 1845), у двох томах, куди було включено 622 сонети.

²⁰ Cyprien Robert. Les deux panslavismes // Revue des deux mondes.— 1846.— I-er novembre.

²¹ Листування.— С. 59.

чтобы эти вечера исполнены были серьезной важности: буду выбирать произведений, исполненные начал христианских и народных. Я начертил себе план действий, который расширится сильно и принесет плоды». ²² Він знайшов собі вдумливих слухачів, насамперед в особі Олександри Капніст, молодшої сестри господині. «Мадмуазель Капніст,— писав він Марковичу,— меня поддерживала и чудно мне было, когда я упомянул о славянск [их] стремлениях и литературе, в чем полагал ручательство в существовании Украины, а она подтвердила мои слова». ²³

Там же він познайомився з чеським композитором Алоїсом Єдлічкою, який співав чеських пісень. «К тому же,— писав Білозерський,— он знаком еще с Шафариком, Ганкой и другими, милыми сердцу. Это клад для меня». ²⁴ Під час допитів Білозерський признався, що ідея панславізму полонила його настільки, що він став її щирим прихильником. ²⁵ Під «панславізмом» він розумів возз'єднання усіх слов'янських народів в одній сім'ї. Це здійсниться само собою, коли всі слов'янські народи відчують потребу в такому братньому єднанні. ²⁶ На допитах він сформулював християнські, ідеалістичні аспекти своєї наївної концепції панславізму, який прийняв усім серцем. У цей час Білозерський писав про майбутню спільну сім'ю слов'ян: «[Вона], будучи запалена приязню до людства, повинна розвинути в своєму середовищі християнські правила життя, застосовувати їх до суспільства і таким чином принести новий елемент, і, так би мовити, дати новий поштовх для всесвітньої діяльності». ²⁷

У Полтаві Білозерський з хвилюванням згадував щирі й серйозні розмови, що велися на зібраннях їхнього товариства. Зокрема йому запам'яталися розмови з Гулаком. ²⁸ Судячи з поглядів, висловлених членами Братства, ясно, що Білозерський мав серед них великий моральний авторитет, хоч сам він зізнавався, що ніколи не претендував на роль лідера слов'янофілів. ²⁹ «Дякувати богу,— писав Маркович до Гулака,— за те, що зробив його зорею, яка веде нас до Вєфлеєму». ³⁰ А для Куліша, як він писав в одному з листів, Білозерський був «избранным сосудом», у який він складав «самые дорогие и тайные свои чувства». ³¹ Що думав Шевченко про Білозерського як про братчика — невідомо. Відомо тільки, що познайомив їх Куліш, що Білозерський захоплювався Шевченковими віршами і переписував їх до окремого зошита. З виходом у світ Шевченкової поеми «Єретик або Іван Гус» Білозерський дав їй цікаву оцінку, варту того, щоб процитувати її тут, як свідчення одного з братчиків про те, ким був Шевченко для Братства: «Я по неволе приятно позадумался над тем, какого гениально-го человека мы имеем в Тарасе Гр [игорьевиче]; ибо только гений посредством одного глубокого чувства способен угадывать и потребности народа

²² Листування.— С. 68.

²³ Там же.— С. 67.

²⁴ Там же.— С. 60.

²⁵ Матеріали.— С. 88.

²⁶ Там же.— С. 91.

²⁷ Там же.— С. 88.

²⁸ Листування.— С. 55, 59.

²⁹ Матеріали.— С. 101.

³⁰ За сто літ.— Т. I.— С. 40.

³¹ Листування.— С. 47.

и даже целого века,— к чему не приведут никакая наука, ни знания, без огня поэтического и вместе религиозного. Как бы я желал, чтобы перевод Псалмов заключал в себе и свидетельство истинно-благого настроения души нашего Кобзаря! Тогда бы новый неиссякаемый ключ жизни освежил нашу словесность и утвердил бы ее на верных основаниях».³² Тут ішлося лише про один аспект поезії Шевченка — її релігійний і моральний вплив на Братство. Наведені слова можуть бути суто об'єктивним відображенням почувань Білозерського. Куліш, Костомаров і Маркович поцінували в Шевченкових творах усе те, що співпадало з їхніми власними романтичними шуканнями національного духу в поезії. А всі вони — в тім числі і Шевченко — глибоко любили народну поезію і займалися збиранням і записуванням фольклору, що було поширеним явищем в епоху романтизму, в другій чверті дев'ятнадцятого століття. Та у братчиків це набрало специфічного характеру, бо їхнє українство було пов'язане з питанням слов'янської єдності, на що й націлювали їх Костомаров, Гулак та Білозерський.

Про ставлення Шевченка до Костомарова можна дізнатися з автобіографії Костомарова і кількох його літературних нарисів, що були опубліковані протягом тих двадцяти років, на які він пережив Шевченка. Ці роботи дають уявлення і про Шевченкове ставлення до слов'янського питання, як його розуміли у Братстві. Костомаров описав перші місяці їхньої дружби: «В то время всю мою душу занимала идея славянской взаимности, общения духовного народов славянского племени, и когда я навел разговор с ним на этот вопрос, то услышал от него самое восторженное сочувствие и это более всего сблизило меня с Тарасом Григорьевичем».³³ Костомаров зазначив, що Шевченко був присутній на останньому зібранні братчиків у домі Гулака на Різдво, де головною темою була слов'янська ідея. Однак під час слідства ні Шевченко, ні будь-хто інший з братчиків не вказав чітко, як саме ставився поет до слов'янського питання. Знаємо лише, що з ідеєю цією запізнався він не в Братстві, а ще раніше, до того, як вступив в організацію. Встановити, звідки черпав свої знання Шевченко, набагато важче, ніж у випадку Костомарова. З різних слов'янських мов Шевченко, без сумніву, знав польську, що могло допомагати йому і в розумінні близької до неї чеської мови.

Перше свідчення Шевченкових поглядів на братерство слов'ян з'являється 1841 року, у його передмові до «Гайдамаків», де він заявляє: «Ми всі — слов'яни... діти однієї матері». В поемі, однак, ця ідея стосується лише двох слов'янських націй — польської та української. Подібним чином і в його драмі «Никита Гайдай» (1841, збереглася лише в уривках) ця ідея є складовою у рамках польсько-українських взаємин. Ідею польсько-українського братерства Шевченко міг почерпнути з белетристики. Можна дошукувати її витоків у так званій українській школі в польській літературі, але якогось певного, конкретного джерела я вказати не можу. Водночас ясно, що передмову до «Гайдамаків», яка представляє недвозначну позицію у слов'янському питанні, Шевченко писав не під впливом чеських наукових

³² Лист В. Білозерського до М. Гулака від 1 трав. 1846 р. // Листування.— С. 52.

³³ Н. Костомаров. Письмо к издателю-редактору «Русской старины» // Русская старина.— 1880.— Т. 27.— С. 598.

праця, які служили джерелом для Костомарова та інших членів Братства. Можна було б провести експериментальні дослідження, звернувшись до літературних творів Богдана Залеського³⁴, Михайла Чайковського³⁵ і Северина Гощинського.³⁶ Їхній вплив на Шевченка уже розглядали історики української літератури. Можливо, не обійшлося і без впливу Михайла Грабовського, Кулішевого приятеля, з яким Шевченко спілкувався 1843 року, коли публікував «Живописну Україну».³⁷ Та, незалежно від джерел і впливів, важливо підкреслити, що погляди Шевченка на слов'янство сформувалися вже до початку сорокових років.

Інтерес Шевченка до слов'янства посилювався у період так званих «трьох літ» (1843—1845). Тематика та ідеї його творів того часу свідчать про близькість до ідеологічної атмосфери Братства. Те, що в поезії його вперше з'явилася тема, почерпнута з чеської історії, зокрема, з історії релігійного розбрату — тема боротьби «за євангеліє правди» — не було випадковістю. Не було випадковим і те, що саме в той час він почав перекладати Псалми, опубліковані згодом у його «Букварі» (1861), і те, що епіграфом до своєї поеми «Єретик або Іван Гус» (1845), він узяв той самий вислів із Псалму 117(118), що його Костомаров роком пізніше використав як завершальний рядок своїх «Книг буття українського народу»: «Камень, его же небрегоша зиждуши, сей бысть во главу угла».

Тему для поеми «Єретик або Іван Гус» підказав Шевченкові його друг Осип Бодяньський, славіст, якого посилали в різні слов'янські країни з науковими цілями — такими ж, як у Срезневського. Науковою працею Бодяньського в Богемії керував Шафарик, і від Бодяньського Шевченко міг немало почути про цього чеського вченого.³⁸ Однак у листуванні Шевченка

³⁴ Загальновідомим фактом є те, що Залеський цікавився слов'янським питанням і навіть був кандидатом на поїздку по слов'янських країнах, щоб підготуватися до читання лекцій зі слов'янських мов та літератур у Варшаві (Францев В. А. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст.— Прага, 1906.— С. 390, six). Залеський допомагав Міцкевичу, постачаючи його необхідною літературою про слов'ян і перекладаючи сербські пісні із збірки Вука Караджича, коли той читав лекції у College de France у 1840 році (Batowski H. Przyjaciele Słowianie.— Warszawa, 1956.— S. 43, 45, 51, 55). Згодом у своєму творі «Gwar Słowiański» Залеський згадував Шафарика, Копітара і Вука Караджича (Zaleski J. B. Pisma.— СПб., 1852.— Т. 11.— С. 201).

³⁵ Повість Чайковського «Wernyhoга» (Париж, 1838; 2-е вид. 1842) була відома молодому Шевченкові, і він використав її, пишучи поему «Гайдамаки»: Филипovich П. Шевченко і Гребінка // Україна.— К., 1925.— Т. 1—2.— С. 25. Пізніше (1855) Чайковський підтримував Міцкевича під час його поїздки до південних слов'ян, що перебували на той час під турками. Поїздки цю субсидувала Франція (Batowski H. Przyjaciele Słowianie.— S. 166—176).

³⁶ Мочульський М. Гощинський, Словацький і Шевченко // Наша культура.— Варшава, 1936.— № 4.— С. 7—12. Також: Навроцький Б. «Гайдамаки» Т. Шевченка.— К., 1928.

³⁷ Вказівка на цю обставину міститься у Шевченковому листі до О. Бодяньського від 29 липня 1844 року (Шевченко Т. Повне вид. творів.— Варшава, 1935.— Т. 11.— С. 31). У 1839 році Грабовський планував друкувати в Києві літературний часопис під назвою «Przeglądnik Literatur Słowiańskich». Для цього він намагався налагодити контакти і з Ганкою (Michała Grabowskiego Listy literackie / Pod red. Adama Waga.— Kraków, 1934.— S. 73—74, 92). Через рік, у 1843-му, коли Грабовський особисто спілкувався з Кулішем, він подав прохання дозволити публікацію часопису «Słowianin» у Києві: Пыпин А. и Спасович В. Указ. работа.— С. 749.

³⁸ Бодяньський переклав російською мовою деякі Шафарикові праці: «Славянские древности» в 1837 р. і «Славянское народописание» в 1843 р.

з Бодянським немає свідчень, що останній давав поетові якусь інформацію, необхідну для написання «Єретика». Олександр Чужбинський у своїх спогадах наводить слова Шевченка, що він перечитав усі тогочасні матеріали про Гуса та його епоху і навіть випитиував у знайомих чехів потрібні йому деталі.³⁹

Найновішим на той час матеріалом, доступним для нього, могла бути дисертація, написана 1845 року С. Палаузовим, одним із студентів Бодянського, «Иоанн Гус и его последователи». Дисертація вийшла в Москві, коли Шевченко перебував на Україні — приблизно за місяць до того, як він закінчив поему. Якщо Шевченко й використав якісь дані з книги Палаузова, то це означає одне — що він бачив її в рукописі. У цьому йому міг допомогти Бодянський.⁴⁰ Павло Зайцев, біограф Шевченка, висловлює здогад, що Шевченко міг почерпнути деякі відомості про Гуса від Єдлічки, чеського музиканта й композитора, з яким Білозерський познайомився у Полтаві, а Шевченко — в липні 1845 року в домі Родзянків.⁴¹

Гус зображений у Шевченковій поемі як борець за національне і релігійне визволення чеського народу. На самому творі ніяк не позначилася ідея братчиків про слов'янську єдність, однак у «Посланії славному П. Й. Шафаріку», яке було написане через місяць і долучене до поеми як присвята, ідея ця прозвучала якнайвиразніш. Пов'язується вона з іменем Шафаріка, який скерував «в одно море слов'янської ріки». В поневоленні і роз'єднанні слов'ян звинувачуються німці: «отак німота запалила велику хату».

Шевченко згадує Шафаріка й інших просвітителів слов'ян у своєму «Посланії» («І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє») (грудень 1845 року). Тут погляд на слов'янську проблему вже зовсім інший. Поет дорікає українській громадськості:

*І Коллара читаєте
З усієї сили,
І Шафаріка, і Ганка,
І в слав'янофіли
Так і претесь... І всі мови
Слав'янського лоду —
Всі знаєте. А свої
Дасть бі...*

Він висловив цю ж думку, з ще більшою силою й виразністю, в 1847 році, у передмові до планованого нового видання «Кобзаря». Поет докоряє тим «мудрим, ученим мужам» українським, що «проміняли свою добрудіну матір на п'яницю непотребную, а в придаток ще і «въ» додали [до своїх прізвищ]». ⁴² Він запитує, «Чому В. С. Карадж [ич], Шаф [арик] и иные, не постриглись у німці (їм би зручніше було). А остались славянами,

³⁹ Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке. — СПб., 1861. — С. 12.

⁴⁰ Про використання книги Палаузова Шевченком див.: Брик Іван. Шевченкова поема «Іван Гус» // Записки НТШ. — Львів, 1917. — Т. 119—120. — С. 119—120, 126—127

⁴¹ Зайцев Павло. Життя Тараса Шевченка. — Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955. — С. 141—142.

⁴² Про українців, що зрусифікували свої прізвища, додаючи закінчення на «в».

№ 8126
1847.

„1“ ЭКСПЕДИЦИЯ.

В. Г.



А Р Х И В Ъ

III^{го} ОТДѢЛЕНІЯ

СОБСТВЕННОЙ

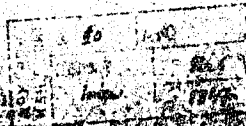
ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА

КАНЦЕЛЯРІИ.

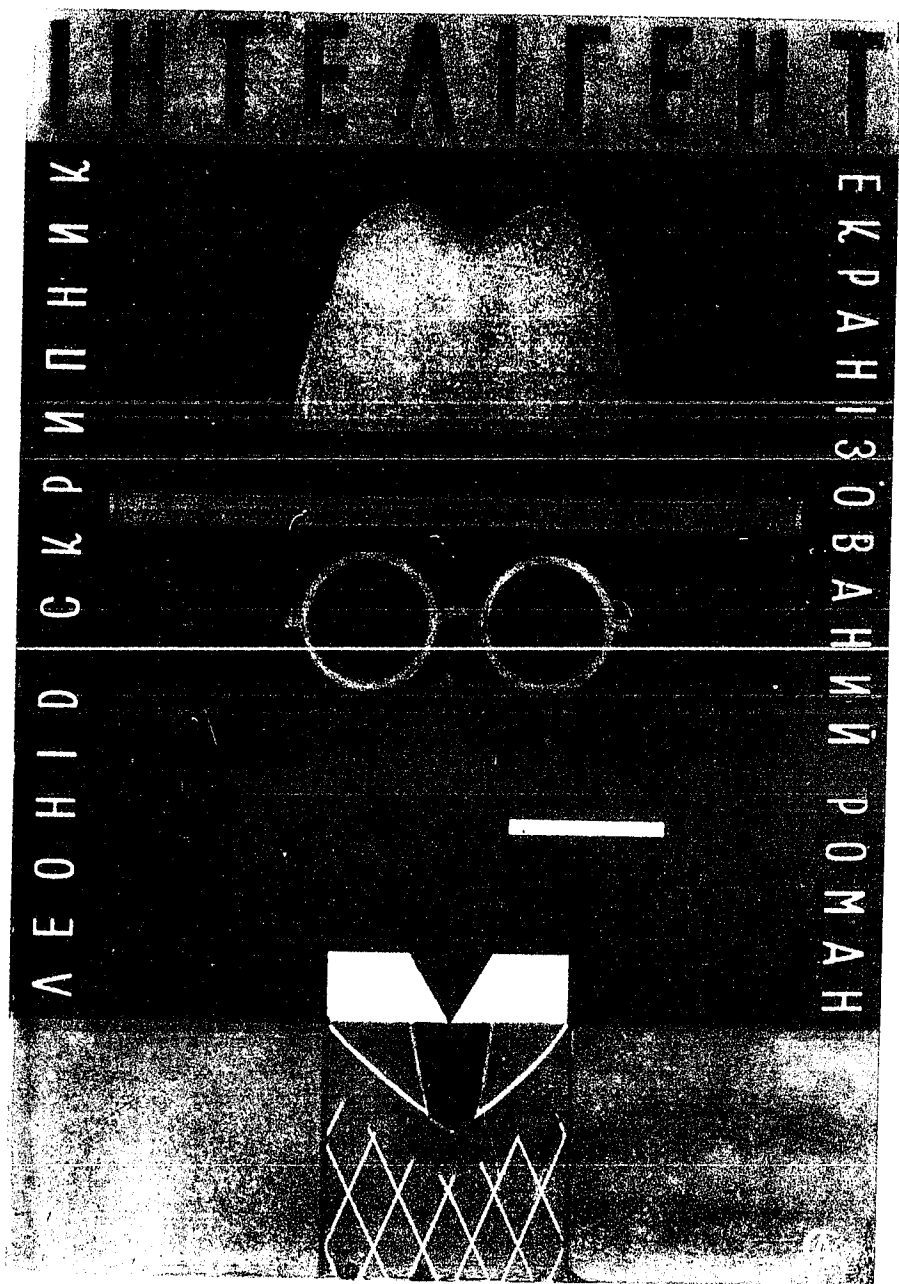
Объ Украина Славянской,
Общества.

О Кудомитовъ, Шевченко.

1847 ГОДА.



Початкова сторінка жандармської справи Т. Шевченка, заведеної на поета у зв'язку з розслідуванням діяльності Кирило-Мефодіївського братства. 1847 р.



Титульна сторінка роману Леоніда Скрипника «Інтелігент». Харків, 1929 р.

щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали. Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молитесь богу, и работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанной»⁴³.

Таке тлумачення патріотизму, як складової ідеології Братства, було характерне для всіх Шевченкових творів у сорокові роки, хоча, звичайно, певна схильність до пріоритету національної ідеї була притаманна всім братчикам. Це була основа, природний фундамент, на якому базувалися всі інші складові елементи їхньої соціальної й політичної ідеології.

Цей патріотичний елемент в ідеології Братства знайшов своє крайнє вираження — український месіанізм — у костомаровських «Книгах буття українського народу» та його ж оповіданні «Панич Наталич».⁴⁴ Однак ні в документах Братства, ні в приватному листуванні його членів ідея месіанізму відображення не знайшла. Сам Костомаров у своїх спогадах про Братство навіть не згадує про неї.

Можна сумніватися в тому, що месіанізм був справді характерною рисою у світогляді Костомарова. Автор схильний думати, що тут ідеться про літературне запозичення, наслідування «Книг народу польського» Міцкевича, де замість «Польща» просто підставлялося «Україна».

Слов'янофілство Київської групи зародилось під впливом насамперед літератури романтизму. Живилось воно і розповідями тих, хто в тридцяті й сорокові роки бував у слов'янських країнах, кого захопила хвиля загального піднесення, породжена ідеєю відродження слов'ян. Усіх їх хвилювало спільне минуле слов'ян і перспективи спільного майбутнього. Що ж до соціальних ідей Братства, то їх породило саме життя, а зміцнив різкий контраст між молодечим ідеалізмом і тогочасними життєвими обставинами. Підтвердження цього знаходимо чи не в кожного з братчиків.

Костомаров у своєму листі до К. Сементовського від 12 червня 1844 року писав про становище селян: «Каторга лучше была бы для них! ...Обращение с ними таково, что превосходит всякое понятие об утеснении и приводит в трепет друга человечества». Становище селян, писав він, не мінялося ще від часів Боплана: «В России ужасное варварство; в России, когда проезжая от великорусских губерний к западным, можно следить, как постепенно ухудшается быт народа по мере того, сколько оставила следов падшая Речь Посполитая!» Їхній «страшний лібералізм», як висловлюється Костомаров про поляків, не заважає їм знущатися над кріпаками: «На словах — настоящий Лафаетт!» Гнівний виступ Костомарова проти дворян у цьому листі має різко виражений антипольський характер: «Притесненный дворянству (т. е. полякам) тут никаких нет и это очень дурно: они могут свободно откармливаться, как кабаны в своих палатах и ездят за границу, сорить деньги, выжиться из крова Русских и там клеветать на Россию».⁴⁵ Слова ці були написані в 1844 році, перед заснуванням Братства.

⁴³ Новицький М. М. // Україна. — 1925. — Т. 1—2. — С. 73.

⁴⁴ Уривок цього оповідання, що зберігся серед рукописів Костомарова, вилучених під час його арешту, був опублікований мною. Див.: Україна. — 1924. — Т. 1—2. — С. 131—133.

⁴⁵ Україна. — 1925. — Т. 3. — С. 48.

В період існування організації відлуння цих слів чується у деяких антипольських пасажах «Книг буття».⁴⁶

Іван Посяда, двадцятичотирирічний студент, у протоколах слідства писав, що, подорожуючи по Полтавській губернії, він бачив безправне становище селян, «яких гнобили поміщики й управителі».⁴⁷ В документах, конфіскованих під час допитів, він зазначає: «Все віднімають селянам зухвалі поміщики, як тільки селяни щось затребують».⁴⁸

Опанас Маркович під час допитів говорив про сумне становище селян у Полтавській губернії, що може привести до «приниження і винищення всього населення» та «зледащіння й занепаду моралі в простому народі».⁴⁹

У київському помешканні Білозерського якийсь поміщик В. Тарнавський читав, у присутності Гулака, статтю про кріпацтво, в якій змалював процес поступового обернення вільних селян у нове рабство і представив «страшну картину жорстокості нашого часу».⁵⁰ Сам Гулак розглядав цю проблему під кутом зору права. У 1846 році в листі до Ганки він писав, що «правне становище нижчих верств... рабів, кріпаків, слуг, селян, підданих та інших... через серйозність і злободенність [цього питання] вимагає першочергового розгляду».⁵¹

Немає потреби наводити цитати на цю тему з Шевченкових творів. Його погляди аж надто добре відомі. На допитах він прямо сказав: «Возвратясь в Малороссию... я увидел нищету и ужасное угнетение — крестьян помещиками, посессорами и экономами-шляхтичами».⁵² У своїх творах та листах того періоду, що передували заснуванню Братства — зокрема, періоду «Грьох літ», — Шевченко з такою силою пристрасі виступав проти кріпацтва, як ніхто інший з братчиків. Сам колишній кріпак, він просто не міг змиритись із зневагою до ближнього, що її зазнавали на собі кріпаки. Такі поеми, як «Сон» (1844), «Великий льох» (1845) і особливо «Посланіє» за-суджували поневолення України і кривди, нанесені українському селянству. Яскраві образи цих поем надавали висловлюванням інших братчиків нової переконливості й сили. Багато хто з них мав ці поеми у зшитках, дехто вивчив їх напам'ять. Коли Посяда хотів дати вичерпну картину селянської неволі, він описав її, перекладуючи уривки із Шевченкового «Сну»: «Страшні умови панують у нашому краї; стара мати кинута напризволяще, а її єдиного сина, єдину надію й опору на старі літа в військо оддають. Оддавна повелося, що селянин мусить продати останню корову, щоб сплатити непомірне подушне».⁵³

⁴⁶ «...і вони плондрували Польщу, як перед тим плондрували Україну. І Польща заслужила на це, бо не дбала про Україну, а зруйнувала свою рідну сестру» (Books of Genesis, строфи 102—103).

⁴⁷ Цит. за протоколами судової справи Кирило-Мефодіївського братства Третього відділення Канцелярії Його імператорської величності: Об украинско-славянском обществе, 1847, № 81, част. 9, арк. 15 (далі — Судова справа).

⁴⁸ Там же. — Арк. 4, досьє Посяди, № 3.

⁴⁹ Там же. — Част. 2, арк. 20.

⁵⁰ За сто літ. — Т. 1. — С. 37.

⁵¹ Шевченко та його доба. — К., 1926. — Т. 2. — С. 131—138.

⁵² Україна. — 1925. — Т. 1—2. — С. 94.

⁵³ Судова справа. — № 81, част. 9, арк. 4, рукопис. № 3.

Братчики не розробили конкретних планів знищення цього рабства, хоча вочевидь задумувалися над цим. Один з них, студент Юрій Андрузький, намалював свій власний цікавий план звільнення прикріплених до маєтку поміщика селян. Гроші для цієї цілі мали б надходити від планової економії в армії та у вищих колах національної адміністрації. Всі кріпаки-чоловіки мали бути відпущені на волю в шістдесятирічному віці, а всі жінки — у п'ятдесят років, причому поміщик повинен був забезпечити їм прожиток аж до смерті. Діти, у кого хоч хтось із батьків був вільний, повинні були дістати волю також. Щоб запобігти зловживанням, поміщик мав би одержувати право на маєток тільки після принесення присяги. Більше того, він мав би утримувати школи для своїх кріпаків. Добровільне звільнення кріпаків мало б винагороджуватись.⁵⁴

У статуті Братства «Главные правила общества» була в загальних рисах викладена соціальна програма організації: «Товариство безпосередньо займатиметься питанням скасування кріпацтва і поширення грамоти».⁵⁵ На допитах Василь Білозерський сказав: «Введення шкіл бажали всі, кого хвилювала проблема загального добробуту».⁵⁶ В Братстві було два плани освіти — один належав Андрузькому⁵⁷, а інший, більш детальний — Білозерському.⁵⁸ Обидва плани передбачали насамперед навчання вчителя, який потім повернеться до свого села й працюватиме там до кінця життя.

Загальна освіта та скасування кріпацтва були передумовами ширших політичних змін, які мали ґрунтуватись на християнській етиці, на ідеї панславізму і, що найважливіше, — на особистій свободі всіх людей, незалежно від їхнього соціального статусу. За таких умов, як сказано у «Книгах буття», не буде «ні царя, ні князя... ні пана чи боярина, ні кріпака, ні раба».⁵⁹

Історики мають рацію у висновку, що цей політичний аспект ідеології Братства виник як поєднання ідей декабристів з ідеями польського демократичного руху. Декабристів добре пам'ятали на Україні після збройного повстання Чернігівського піхотного полку в Київській губернії та придушення цього повстання царською армією, що супроводжувалось жорстокими переслідуваннями таємних організацій. На Україні залишилось багато друзів та родичів засуджених декабристів, жило й декілька членів додекабристських організацій, які вже не діяли в двадцятих роках. Після суворого покарання декабристів їхні ідеї продовжували жити, надихаючи наступні політичні рухи та організації. Відразу по тому, як було скарано шибеницею п'ятьох лідерів і вислано сотні молодих, освічених, діяльних людей, єдиною метою яких був «добробут людства», почав розвиватися культ декабристів, і інтерес до перших «поборників свободи» не вщухав. Члени Братства теж були серед тих, хто віддавав данину пам'яті декабристів.

⁵⁴ За сто літ. — Т. 2. — С. 35.

⁵⁵ Костомаров М. — Книги битія... — С. 32.

⁵⁶ Матеріали. — С. 96.

⁵⁷ Там же. — С. 33.

⁵⁸ Україна. — 1924. — Т. 1—2. — С. 126—129.

⁵⁹ Костомаров М. Книги битія... — Строфа 103.

Ідейний зв'язок між Кирило-Мефодіївським братством і декабристським Товариством об'єднаних слов'ян ще півстоліття тому переконливо довів російський історик Василь Семевський.⁶⁰ У декабристів був свій предтеча — масонська ложа *Jedność Słowiańska*, заснована в Києві 1818 року; входили в *Jedność Słowiańsku* переважно поляки. Серед засновників Товариства об'єднаних слов'ян (1823) був молодий поляк Юліан Люблінський, студент із Варшави, уродженець Волині й член Варшавської політичної організації, відомої під назвою *Związek Wolnych Polaków* (Союз вільних поляків). Через рік Товариство об'єднаних слов'ян уже діяло по всій Волині і в інших регіонах України, а на кінець 1824 року, для спільних дій, злилося з Південним товариством декабристів.

Як видно з ідеологічних документів Товариства об'єднаних слов'ян, таких, як «Правила», «Катехізис» і «Присяга», воно мало дві основні цілі — «об'єднання всіх слов'янських народів» і «скасування кріпацтва селян».⁶¹

Костомаров у своїх спогадах розповідає, що під час обшуку в його квартирі на столі знайшли [стару] газету, де говорилося про декабристів. Однак на допитах газета не була використана як доказ проти Костомарова, тому є підстави гадати, що це був примірник офіційної газети «Русский инвалид» зі звітом слідчої комісії, де було подано багату, хоч і тенденційну, інформацію про діяльність таємних організацій у 1820-х роках.⁶²

З цієї публікації Костомаров міг отримати уявлення про програму Товариства об'єднаних слов'ян — програму, яка полягала ось у чому: «Целью общества они полагали соединить общим союзом и единообразным республиканским правлением, но без нарушения независимости каждого, восемь славянских колен, означенных на осмиугольной печати их: «Россию, Польшу, Богемию, Моравию, Далмацию, Кроацію, Венгрию с Трансильванией, Сербию с Молдавией и Валахией».⁶³ Україна не була внесена в той список як окрема нація. Саме тут Братство внесло поправку. Однак, подібно до Об'єднаних слов'ян, вони не визнавали білорусів за окрему національну групу.

Костомаров згадує декабристів у «Книгах буття»: «І голос України відлунював у Московії», вимагаючи «звергнути царя і знищити дворянство, заснувати республіку і з'єднати всіх слов'ян у ній... чого і Україна прагнула й за що боролась, упродовж майже двох сотень років до цього» (строфа 105).

Була в житті Костомарова ще одна обставина, про яку не згадують, але якою можна пояснити його особисту зацікавленість у декабристському русі. Він був уродженцем Острогозька, що у Воронезькій губернії. Саме там

⁶⁰ Семевский В. Кирило-Мефодиевское общество.— С. 141. Найгрунтовнішими роботами з історії Товариства об'єднаних слов'ян є: Нечкина М. Общество соединенных славян (М., 1927) та розд. 14 у її ж двотомній праці «Движение декабристов» (М., 1955.— Т. 2.— С. 133—182).

⁶¹ Восстание декабристов.— М.; Л., 1926.— Т. 5.— С. 12—13, 17—18; також: Нечкина М. Движение декабристов.— Т. 2.— С. 149, 152, 181.

⁶² «Донесення Слідчої комісії», надруковане як додаток до «Русского инвалида» (1826, 12 июля); див.: Базилевский В. (В. Богучарский). Государственные преступления в России в XIX веке.— СПб., 1906.— Т. 1.

⁶³ Там же.— С. 29.

розмістились кінно-артилерійські війська під проводом Кіндрата Рилєєва, після повернення із походів за кордон; саме там Рилєєв одружився з дочкою місцевого поміщика Тевіашова.⁶⁴ Хоч мешкав Рилєєв у Петербурзі, він часто приїжджав на літо у маєток своїх родичів. Костомарову було всього вісім років, коли сучасників молодого поета-декабриста глибоко вразила його трагічна смерть на ешафоті. Рилєєв увійшов у їхню пам'ять як мученик, а його твори на українську тематику переписувались і читалися молоддю повсюдно. Про вплив Рилєєва в тридцяті роки є багато свідчень⁶⁵, і пам'ять про нього на Острогожщині була, мабуть, ще жива, коли там перебував Костомаров.

Щоб усвідомити обсяг впливу декабристів на Україні, досить лише згадати, що саме на Україні (і в Білорусії) були розташовані війська Першої і Другої російських армій після походів у Європу в зв'язку з наполеонівськими війнами. Після розпуску Семенівського полку в Санкт-Петербурзі внаслідок його бунту в 1820 році багато кого з офіцерів порозсидали у різні військові частини на території України. Тут вони заснували нові підпільні організації і стали активними членами Південного товариства декабристів. Спогади сучасників засвідчують, що декабристи були тісно зв'язані з місцевим населенням на Правобережній Україні, з польськими групами, які підтримували традиції та ідеї польського шляхетського руху⁶⁶, а на Лівобережній Україні — з українським дрібноземельним поміщицтвом, яке плекало ідеї української автономії. У Полтавській губернії, зокрема в першій половині століття, було декілька сімей, що посилено цікавились політичними рухами, які виникли внаслідок великого піднесення в Західній Європі в кінці вісімнадцятого — на початку дев'ятнадцятого століття. Такі дворянські родини як Рєпніни в Яготині, Капністи в Обухівці, Муравйови-Апостоли в Хомутці, Лукашевичі на Переславщині, Шершевицькі в Миргороді все ще жили ідеями 1825 року. Тому те, що більшість братчиків походили з Полтавської губернії, є річчю вельми цікавою і, звичайно ж, не випадковою.

Про продекабристські симпатії дворян-опозиціонерів довідуємось із спогадів Софії Капніст-Скалон, дочки російського письменника і українського автономіста Василя Капніста. Софія Капніст була близьким другом Сергія Муравйова-Апостола; близьким цій родині — фактично, членом її — був і декабрист Н. Лорєр. До найближчих їхніх знайомих належав також і

⁶⁴ Маєток Костомарова, Юрашівка, лежав за якихось сорок миль від села Білогір'я, маєтку Тевіашова.

⁶⁵ Див.: М і я к о в с ь к и й В. Відгуки в Харкові та Києві на смерть Рилєєва // Україна. — 1925. — Т. 6. — С. 57—68.

⁶⁶ Щоденник Пелагії Росцішевської описує дуже тісні стосунки між польською шляхтою та офіцерами російських армій, розташованих на Правобережжі. Кілька абзаців щоденника присвячені двом найславнішим на півдні декабристам — Сергієві Муравйову-Апостолу та Михайлові Бестужеву-Рюміну. Олександр Трубецькой, брат одного з декабристів, був одружений з дочкою Росцішевської. Чоловік Пелагії, Валентин Росцішевський, був одним із засновників масонської ложі Об'єднаних слов'ян і її першим главою; до ложі належав також князь Сергій Волконський, декабрист. Крім цих імен, у щоденнику згадуються й інші близькі друзі із середовища декабристів та членів польських підпільних товариств, які були заарештовані пізніше, після грудневого повстання. Див.: Excerpt from the Diary of Pelagia Rościszewska // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. — 1951. — Vol. I. — P. 29—35.

декабрист М. Лунін. Тож не дивно, що 1826-й був трагічним роком для сім'ї Капністів і особисто для Софії.⁶⁷

Від 1833 року вона жила в Полтаві, де тримала літературний салон. Там вона часто спілкувалася з братчиками Гулаком і Навроцьким, і ми вже згадували про її взаємини з Білозерським, який разом з її чоловіком викладав у Полтавському військовому училищі. Участь його у вечорах С. Капніст дозволила редактору її мемуарів зазначити, що «установилась живая связь деятелей Кирилло-Мефодиевского братства с хранителями традиций украинских автономистов начала века с одной стороны [В. Капніст], и левого фланга декабристов — с другой [С. Муравйов-Апостол]».⁶⁸ Білозерський використовував захоплення декабристськими ідеями для пропаганди свого панславізму, а Костомаров був зацікавлений у тому, щоб застосувати федералістські та республіканські ідеї декабристів до української політичної ідеології сорокових років.

Одначе з усіх братчиків найбільш готовим, у силу власного життєвого досвіду, до сприйняття декабристських ідей був Шевченко. Глибокий інтерес до носіїв цієї ідеології не полишав його все життя. Він постійно шукав особистих контактів з колишніми декабристами. Молодість свою (1833—1843), коли формувався його власний світогляд, він провів серед літературних та мистецьких кіл у Санкт-Петербурзі, де ще дуже добре пам'ятали грудневі події 1825 року. Граф Федір Толстой, віце-президент Академії художеств, який у п'ятдесяті роки мав великий вплив на Шевченка, був у юності членом «Союзу благоденствія», де починали свою політичну діяльність такі видатні декабристи, як князь Сергій Трубецькой, Микита Муравйов, Сергій Муравйов-Апостол і Павло Пестель.⁶⁹

Перебуваючи в 1843 році в Яготині, Шевченко близько зійшовся з сім'єю князя Миколи Рєпніна, брат якого, князь Сергій Волконський, був знаним діячем Південного товариства. Там Шевченко познайомився також з Олексієм Капністом, братом Софії, який брав активну участь у додекабристських підпільних товариствах.

У 1845 і 1846 роках поет здійснив свої знамениті поїздки періоду «Трьох літ» на Україну, зокрема на Полтавщину, де відвідав людей і місця, пов'язані з декабристами. Тоді він декламував свої найреволюційніші твори, в яких можна знайти алюзії до декабристів. Твори ці були написані впродовж згаданих трьох років у різних місцях Полтавщини. Цілком очевидно, що поет почував глибоке захоплення рухом декабристів як передтечею визвольного руху і вніс це своє почуття в Братство.

Залишається розглянути деякі польські джерела, як можливі чинники в розвитку ідеології Братства. Це питання вже порушувалося кілька разів, зокрема у зв'язку з подібностями між «Книгами буття українського народу» Костомарова і «Книгами народу польського» Міцкевича. Міцкевич написав

⁶⁷ Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов / Под общ. ред. Ю. Г. Оксмана и С. Н. Чернова. — М., 1931. — Т. 1.

⁶⁸ Там же: Воспоминания С. В. Капнист-Скалон / Предисл. Ю. Г. Оксмана. — С. 293.

⁶⁹ Коваленская Н. Художник-декабрист Ф. П. Толстой (1783—1873) // Очерки из истории движения декабристов: Сб. / Ред. Н. Дружинин и Б. Сыроечковский. — М., 1954. — С. 516—560.

свій твір 1832 року, відразу ж після польського повстання 1831 року, щоб піднести на душі розчарованих поразкою, і це був один із перших пропагандистських творів, який сприяв згуртуванню розбитих польських сил для нового опору. До половини тридцятих років, поруч із Патріотичним товариством, яке діяло від двадцятих, декабристських років, постала низка нових угруповань, особливо в центрах польської еміграції — Парижі, Кракові й Познані. Обширний матеріал про ці таємні польські організації, які можна вважати ідеологічними предтечами Братства, зібрав Василь Щурат у своїй праці «Шевченко і поляки».⁷⁰ Слід підкреслити, що всі ці польські таємні товариства, що їх Щурат пов'язує ідейно з Братством, діяли щонайменше через п'ять років після декабристів. Тобто поляки були ближчі в часі до українського підпілля. Стосунки між Південним товариством декабристів і польським Патріотичним товариством двадцятих років підтримувалися протягом кількох літ — достатньо довго, щоб можна було говорити про певний вплив федерально-республіканських ідей декабристів на ідеологічні принципи таємних польських товариств тридцятих років.

У найпершому номері (часопису) «Рóінос» («Північ»), офіційному виданні *Młodej Polski* (Молодої Польщі) почалася публікація серії статей «*Republikanie Rosyjscy*» («Російські республіканці»), присвяченої десятій річниці (1835) Санкт-Петербурзького повстання. У статтях друкувалися уривки з протоколів комісії, яка вела слідство у справі декабристського руху.⁷¹

З розгромом польського повстання 1831 року став очевидним основний недолік руху — його аристократичний характер, і в результаті — відсутність народної підтримки. Цю ваду з готовністю визнали самі ініціатори повстання. Отож такі нові центри польського підпілля, як Демократичне товариство (1832) та Молода Польща (1834), почали пропагувати в своїх маніфестах принципи, що майже збігалися з ідеями українських демократів сорокових років. У своїй відозві до повстанців-вояків селянського походження не лише в Польщі, а й на Україні, Демократичне товариство врочисто проголошувало: «Бог дав землю для всіх людей, щоб їх кормила своїми плодами, та передовсім для тих, що працюють, бо праця — се заслуга в Бога, а нероба, хоч би йому всі люди кланялися, хоч би в пишних палатах жив, хоч би купався в розкошах, ніколи не сподобається Богу...». Звертаючись до білоруських та українських селян, відозва запитувала: «Де ж се пани винайшли право, яке дозволяє їм дармувати, а вас тільки засуджує на працю?» Там же знайшли відображення знайомі картини з життя українців: «Що ж винен тому селянин, що не в палаті, не на м'якій постелі уродився? Що винен, що мати, змордована працею, привела його на світ на соломі чи на твердій землі?»⁷²

⁷⁰ Щурат Василь. Шевченко і поляки: Основи Шевченкових зв'язків з поляками // Записки НТШ. — Львів, 1917. — Т. 119—120. — С. 217—347.

⁷¹ Там же. — С. 233. На той час звіт слідчої комісії був єдиним джерелом інформації про «Справу декабристів». У своєму щоденнику Пелагія Росцішевська пише про великий інтерес, викликаний цим звітом; див.: *The Annals...* — Р. 32 (записи за 4 і 20 лип. 1826 р.).

⁷² Щурат Василь. Шевченко і поляки... — С. 228—230.

Відозва цікава ще й тим, що в ній висунуті деякі конкретні вимоги — право селян володіти землею, здобувати освіту й брати участь в ухваленні законів. Такі вимоги були повністю прийнятні для членів Братства.

Щурат щедро цитує тогочасну польську пропагандистську літературу і доводить спорідненість її з Братством — не лише в ідеях, а й у фразеології. Так, статті міцкевичівського Towarzystwa Braci Zjednoczonych (Товариства об'єднаних братів) починалися з євангельського заклику св. Іоанна: «І пізнаєте правду, і правда освободить вас».⁷³ Цю ж саму сентенцію використав Костомаров для печаті Кирило-Мефодіївського братства, а також у своїй праці «Книги буття українського народу» (строфа 22). У писаннях Людвіка Круліковського, члена Zjednoczenia (Єднання) на початку сорокових років висунутий принцип, що єдиним законом у християнській Польщі повинен бути Закон Божий.⁷⁴ Положення про Закон Божий як основу людського законодавства червоною ниткою проходить крізь костомаровські «Книги буття». У протоколах слідства самі «Книги» іменуються як «Закон Божий». У революційній літературі польської політичної еміграції тридцятих-сорокових років Щурат визначив такі ідеї, як об'єднання слов'ян, скасування кріпацтва, республіканський устрій і конституція, основана на євангельських принципах.

Єдине, чого Щурат не встановив, — це прямого зв'язку між членами Братства і польським підпіллям за кордоном. Усе ж такий зв'язок був не лише теоретично ймовірний, а й безсумнівно існував — у межах політичного руху, що звався конарщиною (назва походить від імені Шимона Конарського, емісара Патріотичного товариства, який у кінці тридцятих років заснував у Литві та на Україні кілька дійсно демократичних філіалів товариства Stowarzyszenie Ludu Polskiego (Співдружність польського народу). У 1838 році було проведене слідство, що розкрило участь значної частини студентства Київського університету в цих організаціях. У результаті університет закрили на два роки, а всіх студентів виключили. Відкрили його знов у 1840 році — тоді ж був зарахований студентом Куліш. Через рік туди поступив учитися Білозерський. Так що братчики мусили знати про придушення конарщини, яке набуло великого розголосу. Конарський діяв в основному в Литві, на Волині і в Київській губернії. Його люди розповсюджували пропагандистську літературу, яку провозили на Волинь з-за кордону. Твір Міцкевича «Книги народу польського» посідав неабияке місце серед цієї літератури і був добре відомий на Правобережній Україні, і особливо на Волині, оскільки Волинь межувала з Польщею, де рух Конарського був найсильніший. Те, який великий був попит на твори Міцкевича, можна бачити по тому, що за три роки (1832—1834) вийшло чотири видання.

Під час слідства, що проводило Третє відділення, Костомаров признався, що в Києві у нього був примірник Міцкевичевих «Книг народу польського і палігримства польського», які він називав «Pielgrzymka» («Паломництво»), де були його власні помітки. Однак примірник цей не був прилучений до

⁷³ Щурат Василь. Шевченко і поляки... — С. 251.

⁷⁴ Там же. — С. 265: у «Книгах» Міцкевича — «Закон Божий»; пор.: «правовладдя згідно з Законом Божим» у «Православному катехізисі» С. Муравйова-Апостола.

протоколу, що його відправили разом з Костомаровим у Петербург, і зміст його поміток невідомий. Серед його паперів був також екземпляр, переписаний від руки, третьої частини драматичної поеми Міцкевича «Dziady» («Поминки»), — більшість героїв її були польські бунтарі, заслані в Сибір. На допиті в поліції Костомаров пояснив, що отримав цю поему від якогось польського студента у місті Рівному. Цілком ясно, що «Книги» він теж привіз із Рівного. Свій побут у Рівному він використав для збирання різних історичних, етнографічних і фольклорних матеріалів. Звідти він писав К. Сементовському, що роздобув ці матеріали завдяки своїм студентам.⁷⁵ Оскільки майже всі його студенти були поляками,⁷⁶ йому неважко було роздобувати літературу польською мовою.⁷⁷ Разом з «Книгами народу польського», що їх Конарський посилено використовував для пропаганди, Костомаров міг одержати й інформацію про цілі й ідеологічні установки руху (конарщини); міг також читати відозви, що їх польська демократична преса публікувала за кордоном, і виявив би чимало спільного з власними поглядами на становище селян і проблему слов'янських народів.

Ці припущення ґрунтуються на фактах, на які посилається В. Щурат. Але питання про прямі зв'язки між братчиками і польським підпіллям все ще залишається відкритим. Доволі-таки поверхові припущення Щурата про можливі зв'язки Шевченка з поляками здебільшого були визнані його критиками як безпідставні.⁷⁸ Проте один факт, установлений Щуратом неспростовно, видається важливим. Шевченко мав якісь стосунки з польською демократичною групою Ромуальда Подбереського в Санкт-Петербурзі. Ця група видавала «Rocznik Literacki» («Літературний щорічник», до передплатників якого у 1843 році належав «Кобзар, Тарас Шевченко».⁷⁹ Однак це була переважно літературна група з демократичною орієнтацією, а Братство ще тоді не було засноване. Про подібні зв'язки Шевченка з польськими літературними колами демократичної орієнтації у Санкт-Петербурзі згадувалось у біографії Яна Барщевського, другорядного польського поета, який працював у «Roczniku Literackim» і щороку друкував у Санкт-Петербурзі видання «Niezabudka» з 1840-го по 1844-й рр.⁸⁰

Дуже важливі дані про зносини Шевченка та інших братчиків з поляками відкрилися через рік після того, як з'явилася праця Щурата. У 1918

⁷⁵ «Я казав усім своїм учням постачати мене піснями, і дістав їх чимало», лист від 16 груд. 1844 р: Україна. — 1925. — Т. 3. — С. 53.

⁷⁶ «Ученики мої все ляхи наповал». Там же. — С. 45.

⁷⁷ Донесення з архівів генерал-губернатора Києва (1845, Другий секретний відділ, № 26, арк. 9) дає уявлення про настрої студентів у той час: «Костомаров, учитель гімназії з м. Рівне, мав зошит із творами своїх учнів. У цьому записнику було два твори — про музиканта Лпінського і про астронома Коперника. В останньому говориться, що Коперник був російського походження. Під цими словами один із студентів записав: «Не ображайтеся, але Коперник був істинним поляком».

⁷⁸ Див. огляд М. Новицького: Записки історико-філологічного відділу Всеукраїнської Академії Наук. — 1923. — Т. 2—3. — С. 220—230.

⁷⁹ Щурат Василь. Шевченко і поляки... — С. 317.

⁸⁰ Korbut Gabriel. Literatura Polska. — Warszawa, 1930. — Т. 3. — С. 495. Тут у примітці сказано, що Барщевський був знайомий із Шевченком. Барщевський помер 1851 року. Отже, його дружба з Шевченком відноситься, мабуть, до 1840-х років. Цей факт ще не знайшов відображення у літературі.

році в польській газеті були посмертно опубліковані спогади Юліана Беліни-Кенджицького. Та їх частина, що стосувалася безпосередньо Шевченка, була Щуратом опублікована українською мовою у 1927 році.⁸¹ Колишній студент Київського університету, Беліна першим дав інформацію про спроби Шевченка й Костомарова започаткувати переговори на ґрунті ідей Братства для досягнення порозуміння між поляками і українцями. Переговори ці, як свідчить Беліна, відбулися між двадцятим і тридцятим липня 1846 року, після повернення Шевченка з експедиції, яка займалася розкопками Перепета й Перепетихи. Шевченко й Беліна знали між собою давніше. Вони жили через вулицю на Козиному Болоті в Києві. Отже, їхнє знайомство, що передувало політичним переговорам, тривало не більше як три місяці (в кінці червня — на початку липня Шевченка в Києві не було — він виїжджав на розкопки з Археологічною комісією). Беліна підкреслював сердечність їхніх зустрічей і говорив про їхню близькість так, мовби вони знали багато років. Це ж літо 1846 року було періодом найближчих приятельських стосунків між Шевченком та Костомаровим, періодом найвідвертіших дискусій навколо проблем Братства. Саме тоді були укладені костомаровські «Книги буття українського народу». Ініціативу організації польсько-українських переговорів узяв на себе Шевченко, у той час як Костомаров мав певні застереження. «Мені здавалося, що Костомаров був незадоволений нашою розмовою,— згадує Беліна.— Взагалі видно було, що він нерадо висловлюється. ...Він не хотів бути щирим зі мною».⁸² Костомаров, у присутності Шевченка, розповів Беліні про створення Братства, про можливості спільної майбутньої праці задля слов'янської єдності, про майбутню федерацію слов'ян. Беліна згадує, що Костомаров, не маючи довіри до чужинця, непереконливо говорив про необхідність поєднатися «під одним православним царем і в одній православній вірі», — так само, як потім, і теж без щирості, говорив на допиті в поліції. Шевченко також підкреслював, що під час дискусій Костомаров був нещирий. Зі слів Костомарова, як він висловився, можна було просто зробити висновок, що той хоче «усіх слов'ян до попової хати завернути».

Політичні погляди Шевченка на уряд Росії і незалежність України яскраво виражені в його революційних поезіях сорокових років. Погляди Костомарова відбиті в його «Книгах буття». Як і Шевченко, Костомаров мріяв про вільну Україну «без царя і пана», але йому бракувало Шевченкової прямоти, мужності й цілісності, а в результаті — твердості його поглядів.

На питання, чому Шевченко вирішив розповісти про справи Братства польському студентові Беліні-Кенджицькому, частково дають відповідь спомини Вацлава Лясоцького. Ці спомини постачають чималу інформацію про студентські і політичні рухи в Києві середини ХІХ століття.⁸³

⁸¹ Мемуари Ю. Беліни-Кенджицького польською мовою були опубліковані в газеті «Gazeta Lwowska». Див., зокрема, номери 38, 42, 61. Переклад Щурата українською мовою публікувався в «Українському голосі» (Перемишль, 1927). Частина спогадів, що стосуються Шевченка, була перекладена знову для видання «Спогади про Шевченка» (К., 1953.— С. 199—207. Далі — Спогади).

⁸² Спогади.— С. 204.

⁸³ Lasocki Wacław. Wspomnienia z mojego życia / Red. Michał Janik i Feliks Kopera.— Kraków, 1933.— Т. 1.

Беліна-Кенджицький відвідував Київський університет з 1846-го по 1851 рік. Лясоцький називав його «лютністом і пісенним літописцем тих похмурих часів». Як каже Лясоцький, вірші його ніде не публікувалися, але мали в ті роки виняткову популярність. Їх часто співали на різних студентських зібраннях. Носили вони гостро сатиричний характер, викриваючи, з великим зарядом гумору, різні сторони соціального, літературного і, зокрема, студентського життя. У своїх піснях Беліна критикував видавців консервативного тижневика «Tygodnik Petersburgski» («Петербургський тижневик»), — маються на увазі відомі москвофіли Ігнаці Головінський, граф Генрик Жевуський та Александр Пшецлавський. Ця критика означає, що Беліна був зв'язаний з видавцями польського щорічника «Gwiazda» («Зоря»). Щоб не викликати підозрін у російських цензорів, перший номер «Gwiazdy» був виданий не в Києві, а в Петербурзі в 1846 році, під редакцією Зенона Фіша, що згодом, під псевдонімом Падаліца, брав участь в українсько-польських переговорах з Костомаровим і Антоновичем. Після 1846-го «Gwiazda» ще три роки видавалася в Києві під редакцією Якуба Юркевича (псевдонім Бенедикт Доленга).⁸⁴

Політичні й полемічні статті, що друкувалися у «Gwiazdzie», особливо статті Альберта Грифа (Антоні Марцінковського), були спрямовані проти групи консервативних польських письменників. Члени Братства чудово знали про існування в Києві молодих польських журналістів демократичної орієнтації і, можливо, шукали з ними безпосередніх контактів.⁸⁵

Беліна переказав свої розмови з Шевченком і Костомаровим двом друзям-студентам — Антону П'єткевичу і Александру Яблоновському, які висловили думку про їх припинення.⁸⁶ З літераторами, що групувалися довкола «Gwiazdy», був тісно зв'язаний один із цих студентів, П'єткевич — згодом відомий польський поет Адам Плуг. Яблоновський, який пізніше став славним істориком, уже, як сказав Беліна, знав про Братство.

Шевченко й Костомаров приступили до переговорів з Беліною, вважаючи його за представника польської демократичної молоді; сам же Беліна виступив на цих переговорах ще і як член польського підпільного руху. Із спогадів Лясоцького випливає, що в середині сорокових років Беліна вступив у таємну групу, очолювану Ізидором Коперницьким,⁸⁷ — до цієї групи входили також Зигмунт Мілковський, згодом відомий письменник Т. Т. Еж, і Александр Шумовський, на той час викладач Чернігівської гімназії. Схоже, однак, на те, що братчики не знали про цю підпільну діяльність Беліни.

Спроба дійти порозуміння між українською і польською демократичними групами не увінчалась успіхом не тільки тому, що друзі Беліни, П'єткевич і Яблоновський, були упереджені до цих переговорів, а й тому, що через

⁸⁴ Дозвіл цензора на публікацію «Gwiazdy» був виданий у Києві 10 грудня 1846 року.

⁸⁵ Серед передплатників, перерахованих у кінці першого тому «Gwiazdy», знаходимо Шевченкового товариша Михайла Лазаревського і Василя Білозерського, члена Братства. Серед дописувачів до «Gwiazdy» згадується Ян Варщевський, Шевченків знайомий по Санкт-Петербургу. Варщевський опублікував у першому томі «Gwiazdy» два свої вірші, був також активним організатором передплати на «Gwiazdu» в Санкт-Петербурзі.

⁸⁶ Спогади. — С. 205.

⁸⁷ Друг В. Антоновича, згодом прозектор анатомки Київського університету.

півроку діяльність української демократичної групи припинилася у зв'язку з арештом її членів. Цілі братчиків воскресли знов через якісь десять років — але лише частково — у соціалній та освітній частинах їхньої програми. Ера панславістських ідей минула, а час республіканських принципів серед української інтелігенції ще не приспів. У шістдесятих роках старші члени Братства — Шевченко, Костомаров, Куліш і Білозерський — знову зробили спробу втілити в життя їхню програму. Але на той час дерзновенні плани кирило-мефодіївців уже перейняло на себе молодше покоління.

*З англійської
переклав Андрій Базалінський.*

Перекладено за виданням: Volodymyr Miia-
k o v s'k y i. *Shevchenko in the Brotherhood of Saints Cyril and
Methodius // Shevchenko and His Critics, 1861—1980 / Ed. by
G. S. N. Luckyj.— Toronto: Canadian Institute of Ukrainian
Studies; University of Toronto press, 1980.— P. 355—385.*

Volodymyr MIIAKOV'S'KYI

SHEVCHENKO IN THE BROTHERHOOD OF SAINTS CYRIL AND METHODIUS

The Cyril and Methodius brotherhood is considered within the all-European movement and in relation with the philosophical principles of Ukrainian, Polish and Russian political associations of the time. The author distinguishes three aspects pertaining to the activities of the Brotherhood: Slavonic, social and political. Accordingly the Brotherhood advocated the idea of Slavonic fraternity, the abolition of serfdom and federalism as the best political form of state. The Brotherhood's philosophy was grounded on Christian ethics.

The expression of Shevchenko's idea of Slavonic fraternity can be found in the foreword to his poem „Haidamaky“, in his work „The wake“ („Tryzna“) and in the collection of poems „The three years“ (1843—1845). His devotion to the ideological platform of the Brotherhood is particularly felt in the poem „Heretic“ and in „My Friendly Epistle to the Dead, to the Living and to Those yet Unborn“.

The ideology of the Brotherhood emerged as an amalgamation of the ideas of the Decembrists and the Polish democratic movement. Shevchenko was best suited to absorb Decembrist ideas on account of his own social experience and through his personal contacts with former Decembrists as count F. Tolstoy, A. Kapnist and others. The influence of the Polish factor on the ideology of the Brotherhood can, in the author's opinion, be accounted for by the affinity between the ideas of M. Kostomarov's „Books of the Genesis of the Ukrainian People“ and A. Mickiewicz's „Books of Polish People and Polish Pilgrimage“ on the one hand and by personal contacts of Brotherhood members with the Polish underground movement on the other (particularly those of T. Shevchenko and R. Podberesky's group in St. Petersburg and Yu. Bielina-Kendzhyński group in Kyiv). The efforts to reach understanding between the Ukrainian and Polish sides, however, ended in failure. The ideas of the members of the Brotherhood of Cyril and Methodius were further developed in the democratic movement of the following decades.